

י"ב אדר ב תשע"ד 14.03.2014

"ונהפוך הוא": פורים בראייה מגדרית ד"ר ענת ישראל, מכללת אורנים וניגון נשים במדרשה

אמצע החורף, ותכף פורים. החג העליז הזה, שבא לחמם, לשמח ולהעיר אותנו בימי הקור והחשכה, חריג מאד בלוח החגים היהודיים. את כובד הראש והרצינות הרגילים מחליפים בפורים אוירה פרועה, ליצנות, התחפשות, שכרות, הוללות ותחושה של חציית גבולות כללית. פורים הוא חג של פורקן, של הפרת סדר מאורגנת ומתוכננת, שלאחריה אנחנו מצטווים לחזור לשגרה, להגבלות, לנורמות ולחוקים המוכרים. אווירת הפורקן וביטול הכללים המוכרים לנו מאפיינים גם את מנהגי החג וגם את הסיפור שלו, הסיפור של מגילת אסתר. מנהגי החג וסיפור המגילה מלאים בחריגות והיפוכים, החל מההיתר ללבוש בגדים שבדרך כלל אסורים לנו או שלא נעלה על דעתנו ללבוש ביומיום, דרך הציווי להשתכר, דרך ביטויי זלזול ולעג לדמויות מוכרות ומוערכות, ועד ביטויי שנאה (לעתים קיצוניים ומזיקים מאד), שאין להם מקום בשגרה.

גם המגילה מלאה בהיפוכים, החל מהעובדה שאנחנו חוגגים אירוע שהתרחש בגלות ולא בארץ; דרך אווירת ההתבוללות הגמורה של היהודים בתחילת המגילה לחזרתם בתשובה בסופה; דרך ההיפוך שחל ביחסי הכוחות בין היהודים והגויים ובין המן למרדכי; דרך ההיפוך בין הצגת אחשוורוש כשליט כל יכול והאמת המתבררת לאיטה שמדובר בבובה שהכול מושכים בחוטיה; דרך ההיפוך שחל בדמותה של אסתר מנערה פאסיבית, אילמת וכנועה לאישה אסרטיבית, יוזמת ומנהיגה; ועוד ועוד היפוכים גלויים ונסתרים.

אבל דומה שההיפוך המעניין והבולט ביותר במגילה הוא ההיפוך שחל ביחסי הכוחות בין גברים ונשים: כל הפרק הראשון במגילה מוקדש לתיאור המאמץ הפרסי לשלוט בממלכה הענקית שיצרו, בעמים הרבים שכבשו, אבל בעיקר בנשותיהם. פרשת ושת, שמעיה לחשוף את בקיעיה של השליטה הגברית, כביכול מסופרת לנו רק כדי לפנות את הדרך לכניסתה של אסתר לסיפור, אבל בעצם חושפת כבר בפרק הראשון את קוצר ידם של הגברים לשלוט כראוי בנשים: ושת, מסולקת מהחשש הכבד 'כי-יצא דבר-המלכה על-כל-הנשים להבזות בעליהן בעיניהן' (א, ז) וכדי ללמד את הנשים לקח, 'וכל-הנשים יתנו יקר לבעליהן למגדול ועד-קטן'. (שם, יט). ואכן תחתיה מגיעה בתולה שקטה וצייתנית מאד, שכביכול למדה את הלקח. אלא שבהדרגה מסתבר שמדובר באישה דעתנית ואמיצה, עם סדר יום משלה, שאותו היא מכתיבה אט אט למלך ולממלכה כולה.

בסופו של דבר הסיפור כולו נקרא על שמה בלבד (מגילת אסתר, לא למשל מגילת מרדכי או מגילת אסתר ומרדכי), וזה החג 'שלה'. חז"ל עוד מעצימים את הבלעדיות של אסתר על החג, ומספרים סיפור מפתיע על כך שהייתה זאת אסתר עצמה ש'לחצה' עליהם לקבוע את החג לדורות ולקדש את המגילה, ודחקה בהם להתגבר על היסוסיהם וחששותיהם. וכך מסופר (תלמוד בבלי, מגילה ז' ע"א):

אמר רב שמואל בר יהודה:

שלחה להם אסתר לחכמים: 'קבעוני [= החג שלי] לדורות!'

שלחו לה: 'קנאה את מעוררת עלינו לבין האומות!'

שלחה להם: 'כבר כתובה אני על דברי הימים למלכי מדי ופרס!'

... שלחה להם אסתר לחכמים: 'כתבוני [=המגילה שלי] לדורות!'

שלחו לה: [הרי כתוב במקרא] "הלא כתבתי לך שלשים" (משלי כב, כ) - שלשים ולא רבעים! [כלומר מותר לחזור על אותו עניין רק שלוש פעמים ולא יותר, וענייני המגילה, שקשורים למלחמה בעמלק, כבר נזכרים שלוש פעמים במקומות אחרים בכתבי הקודש ואין להוסיף אזכור רביעי].

עד שמצאו לו מקרא כתוב בתורה... [ומצאו דרך לאפשר את הכנסת המגילה למקרא]

לפי חז"ל, אסתר מתכתבת עם 'החכמים', המתנגדים תחילה לשתי יוזמותיה, אך בסופו של דבר נעתרים לה. באגדה זו אסתר נאבקת כדי להיכנס לממסד, אך הפעם אין זה הממסד הנוכרי, אלא ה'ממסד' היהודי: חכמים, לוח השנה, כתבי הקודש – כל המוסדות שעצבו והנהיגו את עם ישראל במשך אלפי שנות גלותו.

אסתר לוקחת אפוא אחריות למיצוב החג בלוח השנה ולהכנסת המגילה לקאנון היהודי. מגילתה מהווה מקרה ראשון ובודד בתנ"ך שאישה כותבת, ומסתבר שמלבד יופייה ויכולתה להשפיע על אחשוורוש, יש לה גם יכולת אינטלקטואלית. ואכן חז"ל סבורים שאסתר היא אחת משבע הנביאות שעמדו לעם ישראל (בבלי, מגילה יד). החכמים מתוארים באגדה כמי שאמונים על קביעת הקאנון – מה ייכנס ומה יישאר בחוץ, מה ייזכר לדורות ומה יישכח, מה יקודש ומה ייוותר בתחום החולין. אסתר, שהבינה את תפקידה ההיסטורי ואת חשיבותו ועצמתו של הזיכרון היהודי הקולקטיבי, ידעה שעליה לפעול לכך שסיפורה ייכנס לקאנון.

אפשר שהקנאה ממנה חוששים החכמים איננה רק קנאתן של האומות, אולי היא גם קנאתן של החכמים, קנאת סופרים, קנאה של גברים שלא רוצים שאסתר עם חגה ומגילתה תידחק פנימה, לתוך הכתובים, לתוך הלימוד והטקס, ולתוך הזיכרון. אפשר שהמתכתבת עם החכמים איננה אסתר האישה הקונקרטי, אלא היא דווקא המגילה המבקשת להיזכר לדורות, ועמה רוחן של הנשים היהודיות באשר הן, המבקשות להיכנס אף הן ללוח השנה, לכתבי הקודש, להיסטוריה ולתרבות. חכמה עתיקה בדמות ישות נשית מבקשת להכניסה לקאנון.

מלכת אסתר שלנו איננה מלכתו של אחשוורוש, אלא מלכתנו, מלכת הנשים היהודיות, הדוברת בשמן והמפלסת להן דרך פנימה, לתוך ההיסטוריה, התרבות, הדת והממסד.

כולנו לומדים ויודעים שלפי המגילה מאמציו של השלטון הפרסי לדכא את היהודים הובילו לתוצאה הפוכה. אבל זה לא הסיפור כולו. במבט מגדרי על המגילה מסתבר שגם מאמציו הגלויים והישירים של השלטון הפרסי להנהיג משטר של דיכוי ושליטה בנשים הובילו לתוצאה הפוכה.

אם נחזור לרגע לושתי, שהמרד שלה נכשל בסופו של דבר, ונשווה אותה לאסתר, שהצליחה בדרכה השקטה והמוסווית, אפשר לזהות כאן שתי אסטרטגיות שונות שיכולים לנקוט אנשי השוליים המוחלשים, המתחרות ביניהן גם היום: מחד מחאה גלויה וישירה וסירוב מוצהר לשתף פעולה עם מוקדי השלטון והכוח, כפי שעשתה ושתי, וכפי שניתן לזהות בימינו בתנועות מחאה וארגונים קיצוניים, פמיניסטיים, פוליטיים ואחרים. זו דרך מסוכנת, שעלולה לגבות מחיר אישי יקר, אבל לא תמיד היא נכשלת. מאידך אסטרטגיה של שיתוף פעולה, חדירה וחבירה למוקדי הכוח, לעתים אפילו תוך הסתרת עמדות ואמונות, צבירת כוח מבפנים, ואז פעולה ושינוי בזמן ובהקשר מתאימים. גם זו אסטרטגיה מוכרת לנו היטב, פחות מסוכנת ולעתים יעילה יותר מקודמתה. לכל אחת מהדרכים האלה יש יתרונות וגם מחירים.

חג הפורים מזמין אותנו לא רק להתהולל ולהתפרע. הוא מזמין אותנו גם לחשוב על מה אנחנו רוצות ורוצים להיאבק, ואיזו מהאסטרטגיות נכונה ומתאימה לנו.